

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN SƏFƏVİ DÖVLƏTİNİN TARİXİ MÜASİR BÖYÜK BRİTANIYA TARİXŞÜNASLIĞINDA (R.M.SEVVORİNİN TƏDQİQATLARI ƏSASINDA)

İxtisas: **5509.01 – Tarixşünashıq, mənbəşünashıq və tarixi tədqiqat üsulları**

Elm sahəsi: **Tarix**

İddiaçı: **Lamiyyə Səxavət qızı Namazova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın orta əsrlər tarixi" şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

AMEA-nın həqiqi üzvü,
tarix elmləri doktoru, professor
Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudov

Rəsmi opponətlər:

tarix elmləri doktoru, dosent
Tahirə Dadaş qızı Həsənzadə

tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Fəridə Qara qızı Namazova

tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Nurlan Paşa oğlu Nəsirov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən BED 1.30/1 sayılı Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

tarix elmləri doktoru, professor
Kərim Kərəm oğlu Şükürov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İlqar Vahid oğlu Niftəliyev

Elmi seminarın sədri:

tarix elmləri doktoru, dosent
Tofiq Hübət oğlu Nəcəfli

I. DISSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranmasından süqutunadək olan dövr tarixinin araşdırılması tarixşünaslığımızın ən vacib problemlərindən biridir. Tədqiq olunan problemin aktuallığı da, hər şeydən əvvəl, bununla izah olunur. Digər tərəfdən, Səfəvilər dövlətinin tarixinə istər Azərbaycan tarixçiləri, istərsə də xarici ölkə tədqiqatçıları tərəfindən xeyli əsər həsr edilməsinə baxmayaraq, bu problemin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən görkəmli şərqşünas Rocer Mervin Seyvorinin əsərləri indiyədək kompleks şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Orta əsrlər şərqinin böyük imperiyalarından biri – Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranmasından 500 ildən çox vaxt ötməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dövlətçilik tarixinin qızıl səhifəsi, I Şah İsmayıl yadigarı olan bu dövlətin tarixinin araşdırılması tarixşünaslığımız üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Səfəvilər dövlətinin dövlətçilik tariximizdə oynadığı rolu Ümummillə Lider Heydər Əliyev yüksək dəyərləndirmişdir: “... *Şah İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir*”.¹ Bütövlükdə, ana dilimizi dövlət səviyyəsinə qaldıran, iki əsrdən çox dövlətçilik ənənələrimizi davam etdirən Azərbaycan Səfəvilər dövləti dövlətçilik tariximizin ən yüksək mərhələsidir. Səfəvilər dövləti Azərbaycan ərazisindəki bütün türk tayfalarını birləşdirmiş, dövlət quruculuğu, idarəçilik ənənələrini, qonşu xalqlar haqqında zəngin bilik və informasiyanı, onlarla ünsiyyət mexanizmlərini gələcək nəsillərə ötürmüşdür. Azərbaycan Səfəvi dövləti Yaxın və Orta Şərqin ən qüdrətli imperiyalarından birinə çevrilməsi Şah I İsmayıl, Şah I Təhmasib, Şah I Abbas və digər Səfəvi hökmdarlarının həyata keçirdikləri uğurlu islahatların, daxili və xarici

---

¹ Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Ə.Əliyev, bur. məs. R.Mehdiyev. – Bakı: Azərnaşr, – c. 14: dekabr 1997-fevral 1998. – 2005. – s.10

siyasətin nəticəsi idi.² Bu mənada, Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixinin daha dərinəndən tədqiqi baxımdan müxtəlif dillərdə, o cümlədən ingilis dilində nəşr edilmiş əsərlərdə olan zəngin faktiki materialların araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq əlaqələrdə ciddi dəyişikliklər baş verdiyi müasir dövrdə qərb dövlətləri ilə əlaqələrini daha da genişləndirmiş ölkəmizin tarixinin hərtərəfli və dərinəndən araşdırılması üçün Avropa və Amerika müəlliflərinin əsərlərinin tədqiqata cəlb olunması elmi baxımdan əhəmiyyətli və zəruridir ki, bu da tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirən cəhətlərdəndir.

XX əsrin 30-cu illərindən etibarən Qərb tarixşünaslığında Səfəvilər dövlətinin tarixinə yaranan maraq 70-ci illərə qədər məhdud çərçivədə olmuşdu. XX əsrin 80-ci illərdən etibarən Toronto Universitetinin əməkdar professoru, əslən britaniyalı olan şərqsünas alim və Səfəvilər dövləti ilə bağlı silsilə əsərlərin müəllifi R.Seyvorinin xidmətləri sayəsində Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı daha geniş araşdırmalar aparılmağa başladı. Problemin aktuallığını daha yaxşı başa düşmək üçün bu suallara da cavab vermək lazımdır: R.Seyvori kimdir? Onun tədqiqatının ayrıca problem kimi öyənilməsi aktuallığını şərtləndirən amillər hansılardır?

R.Seyvori Səfəvilər tarixi üzrə fundamental əsərlərin müəllifidir. 1950-ci ildə Oksford Universitetində şərqsünaslıq üzrə bakalavr təhsilini başa vuran R.Seyvori 1958-ci ildə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün “İsmayıl və Təhmasib dövründə erkən Səfəvi dövlətinin inkişafı (XVI əsr fars mənbələrinin tədqiqi əsasında)” mövzusunda tədqiqatını müdafiə edir. Bu dissertasiya işinə London Universitetindən Ann Ləmbton və Vladimir Minorski rəhbərlik etmişdir. Elmi işini uğurla müdafiə etdikdən sonra o, 1950-1960-cı illərdə London Universitetinin Şərq və Afrika Tədqiqatları Məktəbində farsca mühazirələr oxumuş, 1960-1961-ci illərdə həmin Universitetdə dosent vəzifəsində işləmişdir. R.Seyvori 1961-1965-ci illərdə İslamşünaslıq sahəsi üzrə əvvəlcə

---

² Mahmudov, Y.M. Azərbaycan: qısa dövlətçilik tarixi / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2005. – s. 31

dosent, 1965-1968-ci illərdə isə professor vəzifəsində fəaliyyətinə davam edir və hətta 1968-1973-ci illərdə kafedra müdiri təyin olunur. 1976-1987-ci illərdə Toronto Universitetində Orta Şərq və İslam elmləri üzrə professor olan R.Seyvori 1987-ci ildən Toronto Universitetinin əməkdar professoru kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir.³

Səfəvilər dövlətinin tarixini ingilisdilli tarixşünaslıqda hökm sürən irançılıq xəttinə uyğun tədqiq edən R.Seyvori yanlış olaraq bu dövləti İran dövlətçiliyinin tərkib hissəsi kimi təqdim etsə də, bütövlükdə Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair apardığı tədqiqat bir çox müəlliflər üçün demək olar ki, mənbə rolu oynamışdır. Hətta, onun əsərləri Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixi ilə bağlı tədqiqatlar aparan bir çox müəlliflərin baxışında xüsusi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu gün də R.Seyvorinin əsərləri Səfəvilərlə bağlı tədqiqat aparan dünya tarixçiləri üçün ilkin istinad mənbəyi rolunu oynayır.

İngilisdilli tarixşünaslığın qabaqcıl nümayəndələrindən biri olan R.Seyvorinin tədqiqatı əsasında Səfəvilər dövlətinin tarixinin öyrənilməsi Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, o cümlədən də beynəlxalq münasibətlərdə onun yerinin öyrənilməsi deməkdir. Sadalanan məsələlər bu günə qədər xüsusi olaraq R.Seyvorinin əsərləri əsasında ayrıca tədqiq edilməmişdir, halbuki onların tədqiqinə böyük ehtiyac vardır.

Vətən tarixşünaslığında Səfəvilər dövlətinin sosial-iqtisadi, siyasi tarixi, mədəni həyatı araşdırılaraq qiymətli dissertasiyalar, monoqrafiyalar, elmi məqalələr yazılsa da, Səfəvilər dövlətinin tarixi müasir Böyük Britaniya tarixşünaslığında problemi nəinki Vətən tarixşünaslığında, bütövlükdə xarici tarixşünaslıqda da indiyə kimi ayrıca tədqiqat obyektinə olmamışdır. Səfəvilər dövlətinin yaranmasından süqutuna qədər baş verən ayrı-ayrı tarixi məsələlərin tədqiqi çərçivəsində R.Seyvorinin əsərlərinə demək olar ki, epizodik şəkildə müraciət edilmişdir. Bu mənada problemin tarixşünaslığını aşağıdakı

---

³ Namazova, L.S. 1960-1970-ci illərdə Rocer Seyvorinin əsərlərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixinin tədqiqinə dair // – Bakı: Geostrategiya, – 2017. №5 (41), – s. 55

kimi sistemləşdirmək olar:

- R.Seyvorinin Səfəvilərə dair yazdığı əsərlər;
- Vətən tarixşünaslığında R.Seyvorinin əsərlərinə münasibət;
- Xarici tarixşünaslığında R.Seyvorinin əsərlərinə münasibət.

R.Seyvorinin əsərləri barədə tədqiqatın gedişində yerli gəldikcə ətraflı məlumat veriləcəyinə görə təkrara yol verməmək üçün onun Səfəvilər dövlətinin öyrənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən sadəcə iki ən mühüm əsərini qeyd edib ümumi şərh etməyi yetərli hesab edirik. R.Seyvori “İran Səfəvilərin hakimiyyəti altında”⁴ və “Səfəvi İranının tarixinə dair tədqiqatlar”⁵ adlı əsərlərində müxtəlif mənbələrdən – Qərb tarixşünaslığında bu istiqamətdə toplanmış olan faktiki materiallardan və zəngin şərq qaynaqlarından geniş şəkildə istifadə edərək Səfəvilər dövlətinin yaranışını, inzibati quruluşunu, idarəçilik sistemini, xarici siyasət kursunu geniş formada işıqlandırmış, dövlətin siyasi tarixini, sosial-iqtisadi, mədəni həyatını tədqiq etmişdir. Müəllifin bu iki əsəri onun Səfəvilər dövləti ilə bağlı tədqiqatının ana xəttini təşkil edir. Sonrakı illərdə R.Seyvorinin Səfəvilərlə bağlı çoxsaylı müxtəlif nəşrləri olmuşdur və bunlar⁶ dövlətin tarixinin bəzi problemləri ilə bağlı

---

⁴ Savory, R. *Iran under the Safavids* / R.Savory. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1980. – 277 p.

⁵ Savory, R.M. *Studies on the History of Safawid Iran* / R.M.Savory. – London: Variorum Reprints, – 1987. – xiv+302 p.

⁶ Savory, R. *Notes on the Safavid state* // – New Haven, Conn.: *Iranian Studies. Bulletin of the Society for Iranian Cultural and Social Studies*, – vol. 1. – 1968. №3, – p.96-103; Savory, R.M. *Some Notes on the Provincial Administration of the Early Safawid Empire* // – London: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, – vol. 27. – 1964. №1, – p.114-128; Savory, R.M. *The Consolidation of Safawid power in Persia* // – Berlin: *Der Islam*, – band. 41. – 1965. №1, – p.71-94; Savory, R.M. *The Principal Offices of the Safawid State during the Reign of Ismail I (907-30/1501-24)* // – London: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, – vol. 23. – 1960. №1, – p. 91-105; Savory, R.M. *The Principal Offices of the Safawid State during the Reign of Tahmasp I (930-84/1524-76)* // – London: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, – vol. 24. – 1961. №1, – p. 65-85; Savory, R. *The Safavid State and Polity* // – Boston: *Society for Iranian Studies: Iranian*

məlumatları genişləndirməyə xidmət etmişdir. Məqalələrinin demək olar ki, hər birindəki məlumatlar ayrı-ayrılıqda tədqiqatın gedişində təhlil edilmiş, müəyyən müqayisə və paralellər aparılmışdır. R.Seyvori Səfəvi dövrünün mühüm qaynaqlarından olan İsgəndər bəy Münşinin “Tarix-i aləmara-yi Abbasi” (“Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi”) əsərini tam şəkildə ingilis dilinə tərcümə etmişdir.⁷ Tədqiqatçı bu mənbəni bir çox Qərb tədqiqatçıları kimi Səfəvilər dövrünə aid ən yaxşı əsərlərdən biri hesab edirdi.⁸

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, R.Seyvorinin əsərləri Səfəvilər dövlətinin tarixini tədqiq edən bir çox tədqiqatçılar üçün, həm də ilkin mənbə rolunu oynamışdır. Buna səbəb müəllifin əsərlərində yalnızca farsdilli deyil, eyni zamanda dövrün digər qaynaqlarını, xüsusilə də avropalı səyahçıların məlumatlarını tədqiqata cəlb etməsi idi.

Vətən tarixşünaslığında müxtəlif zaman kəsiyində R.Seyvorinin tədqiqatı diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu baxımdan Oqtay Əfəndiyevin mövqeyi diqqəti cəlb edir. O.Əfəndiyevin müəllifi olduğu “Azərbaycan Səfəvilər dövləti”⁹ əsəri Səfəvilər dövlətinin tarixinə həsr edilmiş ən dəyərli tədqiqatlardan biridir. Bu əsərdə görkəmli səfəvişünas O.Əfəndiyev R.Seyvorinin əsərlərindən sadəcə iqtibaslar gətirməklə kifayətlənmir, lazım gəldikdə onun fikirlərini obyektiv şəkildə şərh edir. Məsələn, o, R.Seyvorinin XVI əsrdə ilk Səfəvilər dövründə dövlətin ərazisinin məmalik və xassələrə bölünməsinin mümkünlüyünü yolverilməz hesab etməsini “Təzkirət əl-müluk” adlı mənbəyə istinad

---

Studies. Studies on Isfahan: Proceedings of the Isfahan Colloquium, – vol. 7. – 1974. №1/2, – p.179-212 və s.

⁷ Monshi, E. History of Shah Abbas the Great (Tarik-e Alamara-ye Abbasi): [in 2 vol.] / translated by R.M.Savory. – Boulder, Colorado: Westwies Press, – vol. 1. – 1930. – 544 p.; Monshi, E. History of Shah Abbas the Great (Tarik-e Alamara-ye Abbasi): [in 2 vol.] / translated by R.M.Savory. – Boulder, Colorado: Westwies Press, – vol. 2. – 1930. – 848 p.

⁸ Savory, R. Is There an Ultimate Use for Historians? Reflections on Safavid History and Historiography – Tahlili az tarikh o tarik-negari-e dowran-e Safaviyah // – Toronto: Iran namah, – vol. 13. – 1995. № 3-4, – p.286.

⁹ Əfəndiyev, O.A. Azərbaycan Səfəvilər dövləti / O.A.Əfəndiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 344 s.

etməklə təkzib edir. O.Əfəndiyev həm də, haqlı olaraq, R.Seyvorinin “iki sədrin, iki vəzirin Səfəvilər dövlətinin bütün ərazisində bərabər hüquqlarla, eyni vəzifələri yerinə yetirməsi” fikrini gətirdiyi dəlillərlə əsassız və ağılasıgmaz bir iddia kimi qələmə verir.¹⁰

Azərbaycan tarixçilərindən akademik Yaqub Mahmudov XVI əsrin sonlarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrini tədqiq edərkən R.Seyvorinin tədqiqatına istinad etmişdir.¹¹

Rövşən Muğanlinskinin “XV-XVI əsr Azərbaycan dövlətləri ingilis tarixşünaslığında”¹² və Dilarə Həsənzadənin “XVI əsrin sonu – XVII əsrin əvvəllərində İngiltərə-Səfəvi münasibətləri (ingilis mənbələrinin materialları əsasında)”¹³ adlı monoqrafiyalarında bəzi məsələlərin aydınlaşdırılmasında R.Seyvorinin əsərlərinə müraciət olunmuşdur.

Vətən tarixşünaslığında R.Seyvorinin əsərlərinə istinad edib ona şərh verən tədqiqatçılardan biri də Rəhimə Dadaşovadır. Onun monoqrafiyasında Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq Səfəvilər dövlətinin son dövrü ingilisdilli tədqiqatlar əsasında araşdırılmış, R.Seyvorinin əsərlərinə müəyyən istinadlar edilməklə yanaşı, yeri gəldikcə, bu istinadlara obyektiv şərh verilməsinə cəhd edilmişdir.¹⁴ Müəllif zərurət yarandıqca, digər xarici ölkə tarixçilərinin əsərlərinə də öz tənqidi münasibətini bildirmişdir. R.Dadaşova haqlı

---

¹⁰ Əfəndiyev, O.A. Azərbaycan Səfəvilər dövləti / O.A.Əfəndiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 253

¹¹ Mahmudov, Y.M. Azərbaycan diplomatiyası: Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri (XV-XVII yüzilliklər) / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2006. – s.212

¹² Муганлинский, Р.А. Азербайджанские государства XV-XVI вв. в английской историографии / Р.А.Муганлинский. – Баку: Издательство “Бакинский Университет”, – 1998. – 168 с.

¹³ Гасанзаде, Д.Г. Англо-Севевидские отношения в конце XVI – начале XVII веков (по материалам английских источников) / Д.Г.Гасанзаде. – Баку: Издательство Бакинский Университет, – 2007. – 196 с.

¹⁴ Dadaşova, R.İ. Səfəvilərin son dövrü (İngilisdilli tarixşünaslıqda) / R.İ.Dadaşova. – Bakı: Nurlan, – 2003. – 439 s.

olaraq R.Seyvorinin Səfəvilərin türk mənşəli olmasını şübhə altına alan fikirlərinin qeyri-məqbul olmasını apardığı tədqiqatın gedişində sübut etməyə nail olmuşdur.¹⁵

Azərbaycan tarixşünaslığında Tofiq Nəcəflinin, Ramil Ağayevin, Zabil Bayramlının, Nizami Süleymanovun, Namiq Musalının, Əhməd Quliyevin tədqiqatlarında¹⁶ R.Seyvorinin əsərlərindən istifadə edilmişdir.

R.Seyvorinin əsərləri daha çox xarici tarixşünaslığın nümayəndələri üçün mənbə və bir çox hallarda etibarlı təsdiq rolu oynamışdır. İstər Qərb, istərsə də Türkiyə tarixşünaslığında R.Seyvorinin əsərlərinə ən etibarlı istinad kimi müraciət olunmuşdur. Türkiyəli tarixçilərdən Tufan Gündüz, Bəkir Kütükoğlu, Doğan Kaplan, Hayati Beşirli, İbrahim Erdal, Taha Akyol¹⁷ və başqalarının əsərləri

---

¹⁵ Dadaşova, R.İ. Səfəvilərin son dövrü (İngilisdilli tarixşünaslıqda) / R.İ.Dadaşova. – Bakı: Nurlan, – 2003. – s. 35.

¹⁶ Nəcəfli, T.H. Səfəvi-Osmanlı münasibətləri / T.H. Nəcəfli. – Bakı: Turxan NPB, – 2014. – 516 s.; Nəcəfli, T.H. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Hindistanın türk - müsəlman sultanlıqları ilə əlaqələri / T.H. Nəcəfli. – Bakı: Turxan NPB, – 2020. – 400 s.; Ağayev, R.Ə. Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri (XV-XVI əsrlər) / R.Ə.Ağayev. – Bakı: Kür, – 2004. – 151 s.; Bayramlı, Z.H. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında türk-qızılbaş əyanlarının rolu / Z.H.Bayramlı. – Bakı: Avropa, – 2015. – 348 s.; Quliyev, Ə.S. I Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti ingilisdilli tarixşünaslıqda // – Bakı: Geostrategiya, – 2018. №1 (43), – s. 10-13; Quliyev, Ə.S. XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti: Mikel Membrenin “Səyahətnamə”si əsasında / Ə.S.Quliyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2011. – 192 s.; Rumlu, H. Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı). Hicri 807-985 / Miladi 1404-1578-ci illərin hadisələri haqqında tarixi salnamə / H.Rumlu, fars dilindən tərc. və şərh. O.Əfəndiyev, N.Musalı. – Kastamonu: Uzanlar, – 2017. – 661 s.

¹⁷ Kütükoğlu, B. Osmanlı-İran siyasi münasibətləri (1578-1612) / B.Kütükoğlu. – İstanbul: İstanbul Fətih Cemiyeti, – 1993. – 340 s.; Kaplan, D. Safevilər və Kızılbaşlıq / D.Kaplan. – Ankara: Gece kitablığı, – 2014. – 189 s.; Gündüz, T. Son Kızılbaş Şah İsmail / T.Gündüz. – İstanbul: Yeditepe Yayınevi, – 2014. – 175 s.; Beşirli, H. Anadolu'da Yörükler: Tarihi və Sosyoloji inqemələr / H.Beşirli, İ.Erdal. – Ankara: Phoenix Yayınevi, – 2007. – 218 s.; Akyol, T. Osmanlı'da və İran'da mezhep və devlet / T.Akyol. – İstanbul: Milliyet Yayınları, – 1999. – 261 s.

mövzunun tədqiqi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qərb tarixçilərindən isə Villem Flour, Edmund Herziq, Rula Abisaab, Leonard Lyuissan, Con Foran, Çarlz Mevill, Ceyms Reyd, Miçel Mazzoui¹⁸ və başqalarının əsərləri tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Böyük Britaniya əsilli tarixçi R.Seyvorinin əsərləri dissertasiyanın əsas tədqiqat obyektidir. Tədqiqatın predmeti isə Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixinin R.Seyvorinin araşdırmaları əsasında və problemin öyrənilməsinə həsr edilən digər əsərlərlə müqayisəli şəkildə tədqiqidir.

Problemin obyektinin və predmetinin araşdırılması üçün bir sıra Avropa və Şərq səyyahlarının səyahətnamələri, rəsmi sənədlər, farsdilli, türkdilli mənbələr tədqiqata cəlb olunmuşdur. Səfəvi dövrünün qaynaqları İ.P.Petruşevski, Y.Mahmudov, O.Əfəndiyev, Ə.Rəhmani, M.Heydərov, S.Onullahi, Ş.Fərzəliyev, Z.Bayramov, Ş.Məmmədova, N.Musalı və başqaları tərəfindən tədqiq edilmişdir.

1543-cü ildə Məhəmməd ibn Hüseyn Katib Nişati tərəfindən türkcəyə çevrilərək “Şeyx Səfi təzkirəsi” adlandırılan tərcümə mətninin ¹⁹ orijinalı XIV əsr müəllifi İbn Bəzzaz Ərdəbilinin fars

---

¹⁸ Abisaab, R.J. *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire* / R.Abisaab. – London; New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., – 2004. – 256 p.; Floor, W. *Safavid Government Institutions* / W.Floor. – Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, – 2001. – 311 p.; Foran, J. *Fragile Resistance: Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution* / J.Foran. – Boulder, CO: Westview Press, – 1993. – 452 p.; *Iran and the world in the Safavid age* / ed. W.Floor, E.Herzig. – London; New York: I.B. Tauris & Co. Ltd., – 2012. – 506 p.; Mazzaoui, M.M. *Safavid Iran and Her Neighbors* / M.M.Mazzaoui. – Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, – 2003. – 209 p.; Melville, C.P. *Safavid Persia: the history and politics of an Islamic society* / C.P.Melville. – London; New York: I.B. Tauris & Co. Ltd, – vol. 4. – 1996. – 426 p.; Reid, J.J. *Studies in Safavid mind, society, and culture* / J.J.Reid. – Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, – 2000. – 427 p.; *The Heritage of Sufism* / ed. L.Lewisohn, D.Morgan. – Oxford: Oneworld Publications, – vol. 3: *Late classical Persianate Sufism (1501-1750)*. – 1999. – 548 p.

¹⁹ Şeyx Səfi təzkirəsi (“Səfvətüs-səfa”nın XVI əsr türk tərcüməsi) / red., izahların və lüğətin müəll. M.Nağısoylu, tərt. və nəşrə hazır. M.Nağısoylu, S.Cabbarlı, R.Şeyxzamanlı. – Bakı: Nurlan, – 2010. – 931 s.

dilində yazdığı “Səfvətüs-səfa” (“Saflığın saflığı”) əsəridir. Kitabda Azərbaycanın XIII-XIV əsr ictimai-siyasi həyatı təsvir edilmişdir.

Azərbaycanın tarixçilərindən Həsən bəy Rumulun “Əhsənüt-təvarix” (“Tarixlərin ən yaxşısı”)²⁰ əsəri tədqiq olunan problemlə bağlı mühüm salnamələrdən biridir. Mənbənin ikinci cildində 1494-1577-ci illər ərzində baş vermiş tarixi hadisələr öz təzahürünü tapmışdır. Sözügedən əsərdə Səfəvilərin Osmanlı və Böyük Moğol imperiyaları, həmçinin Şeybanilər dövləti ilə qarşılıqlı əlaqələri və tərəflər arasında baş vermiş ixtilaflar təsvir olunmuşdur.

Xronoloji çərçivəsi Adəmdən 1576-cı ilə kimi olan dövrü özündə ehtiva edən Budaq Münşi Qəzvininin müəllifi olduğu “Cəvahir əl-əxbar” adlı əsərdə²¹ tədqiq etdiyimiz mövzu ilə bağlı dəyərli faktlar vardır.

Səfəvi tarixinə aid qaynaqlar içərisində Qazi Əhməd İbrahim Quminin əsəri – “Xülasət ət-təvarix” (“Tarixlərin xülasəsi”)²² mühüm yer tutur. XVI əsr Azərbaycanın sosial-iqtisadi və siyasi tarixinə, mədəniyyətinə dair faktlarla zəngin olan əsərdə Səfəvi dövlətinin yaranması, imperiyaya çevrilməsi, idarəçilikdə Səfəvi xanədanının rolu, Səfəvi-Ağqoyunlu, Səfəvi-Şirvanşahlar, Səfəvi-Şeybani, Səfəvi-Osmanlı münasibətləri, Səfəvi dövlətinin hərbi tarixi və s. kimi məlumatlar vardır.

Səfəvi dövrünün farsdilli qaynaqları arasında “Tarix-i aləmarə-yi Şah İsmayıl” (“Dünyanı bəzəyən Şah İsmayılın tarixi”)²³ adlı əsər mühüm yer tutur. Bəhs edilən əsərin adı elmi ədəbiyyatda “Tarix-i aləmarə-yi Səfəvi”, “Tarix-i İsmayıl”, “Mürşidnamə” kimi də bilinir.

---

²⁰ Rumlu, H. Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı). Hicri 807-985 / Miladi 1404-1578-ci illərin hadisələri haqqında tarixi salnamə / H.Rumlu, fars dilindən tərc. və şərh. O.Əfəndiyev, N.Musalı. – Kastamonu: Uzanlar, – 2017. – 661 s.

²¹ جواهر الاخبار)بخش تاریخ ایران از قراقویونلوها تا سال ۹۸۴ ق. (تالیف: بوداق منشی قزوینی مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محسن بهرام نژاد. تهران: میراث مکتوب، ۱۳۷۸، ص ۳۲۵

²² Məmmədova, Ş.R. “Xülasət ət-təvarix” Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi / Ş.K.Məmmədova. – Bakı: Elm, – 1991. – 120 s.

²³ Musalı, N.S. I Şah İsmayılın hakimiyyəti (“Tarix-i aləmarə-yi Şah İsmayıl” əsəri əsasında) / N.S.Musalı. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2011. – 482 s.

Baş verən tarixi prosesləri nəsr şəklində təsvir etmiş bu mənbə Səfəvilər dövlətinin banisinə və ümumiyyətlə öz tarixinə xalqın münasibətini öyrənmək üçün dəyərli materiallar təqdim edir.

1725-ci ildə Mirzə Səmiyanın qələmə aldığı “Təzkirət əl-müluk” əsərində²⁴ verilən xüsusi əhəmiyyətə malik məlumatlar əsasında Səfəvilərdə dövlət quruluşu, hakim orqanlarının səlahiyyəti, məmurların statusu, ləqəb və titulları haqqında təsəvvür formalaşır. Qeyd edək ki, bu əsərin əlyazmalarından biri V.F.Minorski tərəfindən 1943-cü ildə fotosəkil kimi nəşr etdirilmiş, o cümlədən onun ingilis dilində tərcüməsi və ətraflı izahı verilmişdir.

Səfəvi dövrünə aid qiymətli faktlarla zəngin olan qaynaqlardan biri də Azərbaycan tarixçisi İsgəndər bəy Münşinin (1560-1634) “Tarix-i aləmaray-i Abbasi” (“Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi”) əsəridir.²⁵ Bu mənbədə müəllif Səfəvi hökmdarlarından Şah I İsmayıl, Şah I Təhmasib, Şah II İsmayıl, Sultan Məhəmməd və Şah I Abbasın hakimiyyət dövrləri ilə yanaşı, müxtəlif dini və dünyəvi vəzifələrdə çalışmış şəxslər haqqında da məlumatlar vermişdir.

Avropada iranlı Don Juan adı ilə tanınan Qızılbaş Bayat tayfasından olan azərbaycanlı Oruc bəy Bayatın əsəri²⁶ həmin dövrün mənbələri arasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 1604-cü il ilk dəfə olaraq Don Juanın – Oruc bəyin əsəri ispan dilində çap edilmişdir. Bu əsər (Q.LeStrencin nəşrində) üç kitabdən ibarətdir və Oruc bəyin özünün şəxsi xatirələrinə, təəssüratlarına əsaslandığı üçün onun təsvirləri, şərhləri orijinal xarakter daşıyır.

Tədqiqat prosesi gedişində, yeri gəldikcə, dövrün Osmanlı

---

²⁴ Minorsky, V.F. Tadhkirat al-muluk: A manual of Safavid Administration (circa 1137/1725). Persian text in Facsimile (B.M. Or. 94 96) / V.F.Minorsky. – Cambridge: W.Heffer & Sons LTD, – 1943. – 218+130 p.

²⁵ Münşi, İ. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi. (Tarixə-aləmaraye-Abbasi) / İ.Münşi, fars dilindən tərc. Ş.F.Fərzəliyev – Bakı: Şərq-Qərb, – c. 2. – 2014. – 1400 s.; Münşi, İ. Tarix-i aləmaray-i Abbasi (Abbasın dünyanı bəzəyən tarixi) / İ.Münşi, fars dilindən tərc. O.Əfəndiyev, N.Musalı – Bakı: Təhsil, – c. 1. – 2009. – 792 s.

²⁶ Oruç bey (Don Juan). Elçilik katibinin kalemindən Safeviler / Oruç bey (Don Juan), çev. L.Aksüt Kuzucular. – Ankara: Yurt Kitap Yayın, – 2014. – 316 s.

tarixçilərindən Ş.Bitlisinin,²⁷ İ.Peçəvinin,²⁸ E.Çələbinin,²⁹ avropalı səyyahlardan V.Alessandrinin,³⁰ P.Della Vallenin,³¹ F.Kotovun,³² A.Olearinin,³³ Y.Streysin³⁴ əsərlərindən, o cümlədən də avropalı səyyahların məlumatları əsasında yazılan əsərlərdən,³⁵ Səfəvilərin

---

²⁷ Bitlisi, Ş. Şerefname / Ş.Bitlisi, farsçadan çev. O.Aslanoglu. – İstanbul: Nubihar Yayınları, – c. 2: Osmanlı-İran tarixi. – 2014. – 296 s.

²⁸ Печевы, И.Э. История: Извлечения по истории Азербайджана и сопредельных стран и областей периода 1520-1640 гг. / И.Э.Печевы, пер. с тур. З.М.Бунятова. – Баку: Издательство ЭЛМ, – 1988. – 98 с.

²⁹ Bayramlı, Z., Əzizli B. Azərbaycan Evliya Çələbinin 1654-cü il “Səyahətnamə”sində. Dərs vəsaiti. / Z.Bayramlı, B.Əzizli. – Bakı: Azərbaycan, – 2000. – 160 s.; Evliya Çələbi Səyahətnaməsində Azərbaycan / nəşrə haz. M.Rıhtım. – Bakı: Nurlar NPM, – 2012. – 291 s.

³⁰ Venesiyalılar I Şah Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenso Alessandri) / ingilis dilindən tərc. ön söz, giriş və şərh. O.Əfəndiyev. – Bakı: Təhsil, – 2005. – 112 s.; سفرنامه ونیزیان در ایران، ترجمه دکتر منوچهر امیری، تهران: شرکت سهامی، انتشارات خارزمی، 1349، 450 ص.

³¹ پیٹرو دلا والہ، سفرنامہ پیٹرو دلا والہ، ترجمہ و حواشی از شعاع الدین شفا، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، 1348، 483 ص.

³² Котов, Ф.А. Хожение купца Федота Котова в Персию / Ф.А.Котов. – Москва: Восточная литература, – 1958. – 110 с.

³³ Олери, А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / А.Олери, Введ., пер., примеч. и указ. А.М.Ловягина. – Санкт-Петербург: Издание А.С.Суворина, – 1906. – 528 с.

³⁴ Стрейс, Я.Я. Три путешествия: По Италии, Греции, Лифляндии, Московии, Татарии, Мидии, Персии, Ост-Индии, Японии и различным другим странам. 1647-1673 / Я.Я.Стрейс, пер. с немец. Э.Бородиной, ред. А.Морозова. – Москва: Соцэкгиз, – 1935. – 415 с.

³⁵ Mahmudov, Y.M. Odlar yurduna səyahət / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Gənclik, – 1980. – 120 s.; Mahmudov, Y.M. Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Təhsil, – 2012. – 296 s.; Английские путешественники в московском государстве в XVI веке / Х.Уиллоби [и др.], переводчик Ю.В.Готье. – Москва: Юрайт, – 2019. – 283 с.; Bell, J. Travels from St. Petersburg, in Russia, to diverse parts of Asia: [in 2 vol.] / J.Bell. – Glasgow: Foulis, – vol. 1: A journey to Ispahan in Persia, in the years 1715, 1716, 1717, and 1718. Part of a journey to Pekin in China, through Siberia, in the years 1719, 1720, and 1721. With a map of the author's two routes between Mosco and Pekin. – 1763. – 357 p.

son dövrü ilə bağlı rus arxivləri əsasında nəşr olunan materiallar toplusundan³⁶ da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi şərqi professor R.Seyvorinin tədqiqatında Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixinin tədqiqi səviyyəsini öyrənmək, müəllifin əsərlərində öz əksini tapmış mülahizə, fərziyyə və elmi baxışları müxtəlif tarixşünaslıq məlumatları ilə müqayisə etmək, tarixi mənbələrdən istifadə etməklə həmin materialları dövrün vacib tarixi prosesləri ilə vəhdətdə, vahid problem kimi araşdırmaq, onların tənqidi təhlilini vermək və ümumiləşdirməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməyə çalışmışıq:

- R.Seyvorin tədqiqatında Səfəvi sülaləsinin mənşəyi ilə bağlı məsələnin hansı səviyyədə araşdırıldığını aşkara çıxarmaq;
- R.Seyvorinin tədqiqatında Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması və genişlənməsinin tədqiqi səviyyəsini öyrənmək;
- R.Seyvorinin əsərlərində Azərbaycan Səfəvi dövlətində:
  - iqtisadi həyat: kənd təsərrüfatı və sənətkarlığın;
  - ticarət və onun inkişaf səviyyəsini;
  - inzibati idarəçilik sisteminin;
  - cəmiyyətinin sosial strukturunun;
  - və nəhayət, mədəni həyatın, konkret olaraq isə elm və incəsənət problemlərinin tədqiqi səviyyəsini dövrün mənbələrindən istifadə edərək işıqlandırmaq;
- Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti ilə bağlı məsələlərin R.Seyvorinin əsərlərində tədqiqi səviyyəsini araşdırmaq, Səfəvi-Osmanlı münasibətlərinin tədqiqi səviyyəsini təhlil etmək;
- R.Seyvorinin tədqiqatında Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Şərqi ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin tədqiqi səviyyəsini aydınlaşdırmaq;

---

³⁶ Бушев, П.П. История посольств в дипломатических отношений Русского и Иранского государств в 1586-1612 гг: (по русским архивам) / П.П.Бушев. – Москва: Наука, – 1976. – 478 с.

- Qərb dövlətlərinin Şərqlə bağlı müstəmləkəçilik niyyətləri fonunda Səfəvilər dövləti ərazisində bəzi Avropa dövlətlərinin ticarət siyasətinin R.Seyvorinin tədqiqatında tədqiqi səviyyəsinə aydınlıq gətirmək;

- Azərbaycan Səfəvi imperiyasının tənəzzülü və süqutu məsələlərinin R.Seyvorinin tədqiqatında tədqiqi səviyyəsini işıqlandırmaq;

- R.Seyvorinin əsərlərində Rusiya və Osmanlı imperiyalarının Azərbaycan Səfəvi dövləti ilə bağlı hərbi-siyasi planlarının tədqiqi səviyyəsini öyrənmək və dövrün mənbələrindən istifadə etməklə təhlil etmək;

- Nadir şah Əfşarın başçılığı altında Azərbaycanda yadelli ağılığına qarşı mübarizə və Azərbaycan Səfəvi imperiyasının tarixi sərhədlərinin bərpa olunması məsələlərinin R.Seyvorinin əsərlərində araşdırma səviyyəsini öyrənmək, dövrün mənbələrindən istifadə edərək təhlil etmək və qiymətləndirmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiq olunan problemin araşdırılmasında tədqiqata cəlb edilən əsərlərə tənqidi münasibət, əsərlərdə öz əksini tapan məlumatların nə dərəcədə doğru olub-olmadığını müəyyən etmək üçün aparılan müqayisəli təhlil və əldə edilən nəticələrin ümumiləşdirilməsi tədqiqat işində müraciət edilən əsas metodlardır. Bəzi məlumatların doğruluğunu müəyyən etmək üçün sistemli və kompleks yanaşma metodundan da istifadə edilmişdir. Bundan başqa fərdi qiymətləndirmə üsulundan da istifadə olunmuşdur. Tədqiqat zamanı araşdırılan məsələlərə tənqidi yanaşılmış, obyektiv surətdə ciddi təhlillər aparılaraq ümumi nəticə çıxarılmışdır. Biz mövzunun ayrı-ayrı məsələlərinin tədqiqi zamanı ancaq konkret tarixi faktlardan çıxış etməyə çalışmışıq.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar. Bu müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- R.Seyvori İsgəndər bəy Münşinin “Tarix-i aləmara-yi Abbasi” əsərini ilk dəfə olaraq fars dilindən ingilis dilinə tərcümə etmiş, bununla da, faktiki olaraq Səfəvi dövrü ilə bağlı ingilisdilli

tarixşünaslığı zənginləşdirmişdir və ümumilikdə onun əsərləri Səfəvi tarixini tədqiq etmək üçün mühüm tarixşünaslıq bazasıdır;

- R.Seyvorinin əsərlərində Səfəvi dövlətinin türk tayfaları tərəfindən yaradılması, məhz Azərbaycanın bu dövlətin mərkəzi olması faktı danılmasa da, Səfəvilər sülaləsinin mənşəyi ilə bağlı özündən əvvəlki ingilisdilli tarixşünaslığın təsiri altında bilərəkdən dolaşıqlıq yaradılıb;

- R.Seyvorinin təkidlə “İran”, yaxud “Pəriya” kimi qələmə verdiyi Səfəvilər dövləti bütün ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi göstəricilərinə görə Azərbaycan türk dövlətidir;

- R.Seyvorinin əsərlərində Səfəvilər dövlətinin siyasi tarixinin, o cümlədən mədəni həyatının tədqiqinə diqqət yetirilir;

- R.Seyvorinin apardığı tədqiqat sübut edir ki, avropalılara böyük imtiyazlar verən Səfəvilər dövləti, yeri gəldikcə, avropalılardan da öz məqsədləri üçün istifadə etməyə müvəffəq olmuşdur;

- R.Seyvorinin əsərlərində Səfəvilər dövlətinin süqutunun səbəbləri əsasən siyasi hadisələrlə əlaqələndirilir;

- R.Seyvorinin əsərlərində Səfəvilər dövlətinin süqutundan sonra yaranan Əfşarlar imperiyası və Qacarlar dövləti Qızılbaş dövlətinin davamı kimi təqdim olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada, ümumiyyətlə Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq:

- Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinin müxtəlif problemləri R.Seyvorinin əsərləri əsasında kompleks şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur;

- R.Seyvorinin əsərlərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixi ilə bağlı məsələlərə xüsusi diqqət yetirildiyi qeyd edilmiş, onun Səfəvi sülaləsinin türk mənşəyi barədə tarixi reallığa uyğun mövqedə olduğu vurğulanmışdır;

- Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması və genişlənməsi ilə bağlı məsələlər R.Seyvorinin əsərlərində obyektiv şəkildə işıqlandırılmışdır;

- R.Seyvorinin Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin sosial-iqtisadi və mədəni həyatı ilə bağlı apardığı tədqiqat dövrün mənbələri və Vətən tarixşünaslığında mövcud olan məlumatlarla müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmişdir;

- Yeni faktlar əsasında növbəti dəfə sübut edilmişdir ki, həqiqətən də, uzun müddət davam edən Səfəvi-Osmanlı müharibələri nəticəsində Səfəvi və Osmanlı imperiyalarının zəifləməsi Avropa dövlətlərinin Yaxın və Orta Şərqdə, habelə Hind okeanı hövzəsində müstəmləkə işğalları aparmasına münbit şərait yaratmışdır;

- Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Osmanlı imperiyası ilə yanaşı, digər Şərq ölkələri ilə münasibətləri tarixinin R.Seyvorinin əsərlərində tədqiqi səviyyəsi müəyyənləşdirilmiş və təhlil edilmişdir;

- R.Seyvorinin əsərlərində İngiltərə, Fransa, Hollandiya Ost-Hind şirkətlərinin Səfəvilər dövləti ərazisində fəaliyyətlərinin tədqiqi Qərbi Avropa dövlətlərinin burada müstəmləkəçi ticarət siyasəti yeritdiyini bir daha təsdiq edir;

- R.Seyvorinin tədqiqatında Azərbaycan Səfəvi imperiyasının tənəzzülü və süqutu məsələlərinin tədqiqi səviyyəsi öyrənilərkən müəllifin bu məsələlərin izahında əsasən ingilisdilli tarixşünaslığa məxsus mövqe nümayiş etdirdiyi üzə çıxarılmışdır;

- Nadir xan Əfşarın başçılığı altında Azərbaycanda yadelli aqalığına qarşı mübarizə və Azərbaycan Səfəvi imperiyasının tarixi sərhədlərinin bərpa olunması məsələlərinə R.Seyvorinin münasibəti aydınlaşdırılmış, dövrün mənbələrindən istifadə edilməklə təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin elmi-nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti onunla izah edilə bilər ki, dissertasiyada istifadə olunan faktik materialdan və əldə olunmuş nəticələrdən ali təhsil müəssisələrinin Tarix fakültələrində “Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixi ingilisdilli tarixşünaslıqda” mövzusunda ixtisas kurslarının aparılmasında, ümumiləşdirilmiş əsərlərin yazılmasında, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında, elmi konfrans və seminarların keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin əsas məzmununu əhatə edən müddəalar müəllifin Azərbaycan Respublikasında, Ukraynada və Türkiyə Cümhuriyyətində dərc olunmuş elmi məqalələrində, müxtəlif elm ocaqlarında və tədris müəssisələrində təşkil olunmuş elmi konfranslardakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun “Azərbaycanın orta əsrlər tarixi” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi. Dissertasiya işi “Giriş”, on üç yarımfəsildən ibarət dörd fəsil, “Nəticə” və “İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı”ndan ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 277403 işarədən (ədəbiyyat siyahısı istisna olunmaqla) ibarətdir.

“Giriş”: işarə sayı – 29115, I fəsil: işarə sayı – 35329, II fəsil: işarə sayı – 87573, III fəsil: işarə sayı – 74070, IV fəsil: işarə sayı – 41416, “Nəticə”: işarə sayı – 9900.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, obyekt, predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti geniş şəkildə əsaslandırılmış, eyni zamanda aprobasiya və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat və dissertasiya işinin ümumi həcmi göstərilmişdir.

“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması məsələsi R.M.Seyvorinin əsərlərində” adlanan birinci fəsil iki yarımfəsildən ibarətdir. **“Səfəvi sülaləsinin etnik mənsubiyyəti məsələsi”** adlanan birinci yarımfəsildə ilk öncə Seyvorinin “ya kürd olsun, ya da fars, tək türklə olsun” zehniyyətinə üstünlük verərək niyə Səfəvilərin türklə olmaması qənaətinə gəlməsi fikrinə aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, R.Seyvorinin bu istiqamətdə yazdığı fikirləri təhlil edilərək Səfəvi sülaləsinin etnik mənsubiyyəti ilə bağlı düşüncələrinin əsasən ehtimallara əsaslandığı müəyyənləşdirilmişdir. Bu fikirlərə cavab olaraq, R.Seyvorinin də istinad etdiyi “Səfvətüs-səfa” əsəri əsasında

Səfəvilər dövlətinin yaradıcılarının türk olması sübut olunmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bu əsərin əlyazmasının ilkin nüsxəsində nəinki Səfəvilərin fars olması barədə hər hansı bir məlumat yoxdur, hətta əsərdə Şeyx Səfiəddin İshaq dəfələrlə “gənc türk”, “piri türk” adlandırılır.³⁷ Səfəvilərin türklüyü məsələsi dövrün digər qaynaqlarından, müxtəlif tədqiqat əsərlərindən gətirilən dəlillərlə daha da möhkəmləndirilmişdir. Qeyd edək ki, V.V.Bartold, İ.P.Petruşevski və V.F.Minorski kimi şərqşünasların, fransız tarixçiləri J.-P.Ru, J.-L.Bake-Qramon, alman alimi A.J.Dierlin, İran tarixçisi N.Fəlsəfi və başqa tədqiqatçıların bu istiqamətdə mənbələrə əsaslanaraq gətirdikləri dəlillərə³⁸ əsaslanan sitatlar Səfəvilərin mənşəyinin türk olması ilə bağlı hər hansı bir şübhə yeri qoymur.

“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin yaranması və genişlənməsi” adlanan ikinci yarımfəsildə ilk öncə R.Seyvorinin əsərlərində Səfəvilər dövlətinin yaranmasına və idarəçilik sistemi məsələlərinə onun münasibəti təhlil olunur. Tədqiqatın gedişində sübut olunur ki, Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinin ilk illərində dini hakimiyyətlə dünyəvi hakimiyyət çulğalaşmışdı və onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyildi. R.Seyvorinin Səfəvilər dövlətinin ilkin dövrlərində ərazisinin məmalik və xassələrə bölünməsinə yolverilməz və

---

³⁷ Аббаслы, М. К вопросу о происхождении Сефевидов // – Баку: Изв. АН АзССР. Серия литературы, яз. и искусства, – 1973. № 2, – с. 40.

³⁸ Бартольд, В.В. Сочинения: [в 9 томах] / В.В.Бартольд. – Москва: Восточная литература, – т. 2, ч. 1: Общие работы по истории Средней Азии: Работы по истории Кавказа и Восточной Европы. – 1963. – с.748; Бартольд, В.В. Сочинения: [в 9 томах] / В.В.Бартольд. – Москва: Восточная литература, – т. 6: Работы по истории ислама и арабского халифата. – 1966. – с. 54.; Петрушевский, И.П. Государства Азербайджана в XV веке // – Баку: Сборник статей по истории Азербайджана, – 1949. вып. 1, – с. 205; Ру, Ж.-П. История Ирана и иранцев: от истоков до наших дней / Ж.-П. Ру, пер. с фр. М.Ю.Некрасова. – Санкт-Петербург: Евразия, – 2012. – с. 174-175, 302; Dierl, A.J. Anadolu Aleviliği / A.J.Dierl, almanca çev. F.Yiğit. – İstanbul: Ant yayınları, – 1991. – s.60; نصر الله فلسفي، زندگانی شاه عباس اول، ج 1، تهران: چاپخانه مهارت، 1364، ص. 169; Əfəndiyev, O.A. Azərbaycan Səfəvilər dövləti / O.A.Əfəndiyev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s.34-35 və d.

mümkünsüz sayması tərəfimizdən digər tədqiqat əsərlərindən gətirilən dəlillərlə təkzib edilir. Çünki Şah I İsmayıl Xətai dünyəvi başçı olmaqla yanaşı, ruhani-mənəvi təşkilatlara da nəzarətçi və həm də mürşid-i kamil vəzifəsini özündə saxlayırdı.³⁹ Aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, Səfəvilər dövləti heç də R.Seyvorinin iddia etdiyi kimi ayrı-ayrı vilayətlərin müstəqil idarəçiliyindən ibarət, qeyri-mütəşəkkil idarəçilik sisteminə malik bir dövlət deyildi.⁴⁰ Əksinə, Azərbaycan Səfəvi dövləti təşəkkül tapdığı vaxtdan mütəşəkkil bir idarəçilik sisteminə sahib idi. Əgər yarandığı zaman dövlətçilik üçün lazım olan ilkin şərtlər olmasaydı, Osmanlı imperiyası ilə aparılan müharibələrdə Səfəvilər dövləti qısa müddətdə dağılıb tarix səhnəsindən silinərdi. Belə mühüm amilə diqqət yetirmək vacibdir ki, dövlətin hələ yaranma ərafəsində olduğu 1500-cü ildə türk tayfaları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən qurultay keçirilməsi ənənəsinə uyğun olaraq Höbək qurultayı keçirilmişdi. 72 oymaq bəyi və 40 ocağın nümayəndəsi olan dədələrin iştirak etdiyi Ərzincan-Tərcanın Sarıqaya yaylasındakı qurultay əslində mütəşəkkil bir dövlət quruculuğuna bariz nümunədir.⁴¹

Bu yarım fəsildə R.Seyvorinin Səfəvilər dövlətinin mənbələrdə “Məmalik-Məhrusə” kimi tanınmasını “Məmaliki-İran” kimi təhrif etməsinə, Səfəvilər dövlətinin zor gücünə xalqa şüəliyi qəbul etdirmək yolunu seçməsi kimi qərəzli fikirlərinə⁴² də münasibət

---

³⁹ Savory, R.M. Some Notes on the Provincial Administration of the Early Safawid Empire // – London: Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, – vol. 27. – 1964. №1, – p.114; The Encyclopaedia of Islam: [in 12 vol.] / ed. Donzel E. van, Lewis B., Pellat Ch. – Leiden: Brill, – vol. 4. – 1997. – p. 186-187.

⁴⁰ Savory, R. The Safavid State and Polity // – Boston: Society for Iranian Studies: Iranian Studies. Studies on Isfahan: Proceedings of the Isfahan Colloquium, – vol. 7. – 1974. №1/2, – p.179.

⁴¹ Coşar, Z. Höbək Kurultayından Safevi Devletine Şah İsmail / Z.Coşar. – İzmir: Sergi Yayınevi, – 2013. – s.53-54.

⁴² Savory, R. The Safavid State and Polity // – Boston: Society for Iranian Studies: Iranian Studies. Studies on Isfahan: Proceedings of the Isfahan Colloquium, – vol. 7. – 1974. №1/2, – p.180; The Encyclopaedia of Islam: [in 12 vol.] / ed.

bildirilir. Mənbələrə istinadən təsdiq edilir ki, Səfəvilər dövləti bərqərar olarkən Şah I İsmayıl İran taxtına deyil, Azərbaycan səltənətinin taxtına əyləşmişdir.⁴³ Eyni zamanda, yarımfəsildə R.Seyvorinin əsərləri əsasında Səfəvilər dövlətinin yaranışından imperiyaya çevrilməsinə qədər keçdiyi yola nəzər salınır və Şah I İsmayılın qələbələrini həm şəxsi məharəti, həm ona sadıq olan ətrafı, həm də onun məğlubedilməzliyə olan inamı ilə bağlı olduğu müəyyən edilir. Lakin Şah I İsmayılın şəxsən iştirak etdiyi döyüşdə ilk və son məğlubiyyəti Səfəvilər dövlətinin Qərbə doğru genişlənməsinin qarşısını aldı. 1514-1524-cü illərdə Səfəvilər dövləti Diyarbəkri, Bəlxi, Qəndəharı itirdi və hətta özbəklərin Xorasan istiqamətində hücumları yenidən fəallıq qazandı.

Beş yarımfəsildən ibarət olan ikinci fəsil **“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin sosial-iqtisadi və mədəni həyatı R.M.Seyvorinin əsərlərində”** adlanır. **“İqtisadi həyat: kənd təsərrüfatı və sənətkarlıq”** adlanan birinci yarımfəsildə Səfəvilər dövlətində kənd təsərrüfatı və sənətkarlığın inkişafına dövrün mənbələri ilə müqayisəli şəkildə aydınlıq gətirilir. Qızılbaşları yerli əhalidən ayırmağa çalışan R.Seyvorinin yerli əhalini ümumi adla “iranlı kəndlilər” adlandıraraq onları kəndlərdə yaşayan əkinçilər kimi qeyd etməsi heç bir qələbə sığmır, tarixi reallığı özündə əks etdirmir. Doğrudur, Səfəvilər dövləti yalnız türk mənşəli əhalidən ibarət deyildi. Lakin əkinçiliklə məşğul olanlar da yalnız tat, tacik adlandırılan əhali deyildi. Qızılbaşların əsas məşğuliyyəti maldarlıq olsa da, onların hakimlik etdikləri vilayətlərdə özləri ilə apardıqları tayfa mənsubları zamanla oturaqlaşaraq əkinçiliklə, sənətkarlıqla da məşğul olurdular. Əks təqdirdə R.Seyvorinin də fransız səyyahı Jan Şardenə əsaslanaraq etiraf etdiyi kimi, Səfəvi kəndlisi Avropanın ən məhsuldar hissələrində yaşayan kəndlilərdən daha yaxşı yaşayıb,

---

C.E.Bosworth, Donzel E. van, Heinrichs W.P., Lecomte G. – Leiden: Brill, – vol. 8. – 1995. – p. 765.

⁴³ Sarwar, G. History of Shah Ismail Safawi / G.Sarwar. – Aligarh: Muslim University, – 1939. – p. 38.

gümüş və bəzi hallarda qızıl bəzəklər taxıb, yaxşı geyinib, evləri mətbəx əşyaları və mebellə (çox güman ki, xalçalarla) yaxşı təmin olunmazdı.⁴⁴

Bu yarımfəsildə Səfəvilər dövlətinin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayan saray karxanalarının fəaliyyət prinsipləri, Səfəvi hökmdarlarının iqtisadi siyasəti də tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatın gedişində əldə edilən ən mühüm nəticələrdən biri əmək hüququnun hansı səviyyədə təmin edilməsi ilə bağlı idi. Məlum olur ki, Səfəvilər dövlətində saray karxanasının işçiləri maaşdan əlavə ərzaq və ya pul mükafatı, maaşı həcmində hədiyyə almaqla yanaşı, ümumi iş təhlükəsizliyi ilə təmin olunurdu. Hətta xəstələnəndə, yaxud da iş bacarıqları azaldığı hallarda onların əmək haqqı azaldılmırdı və onlar saray həkimləri və əczaçıları tərəfindən pulsuz müalicə almaq hüququna malik idi. Karxanalarda işləyənlərin övladları ataları vəfat etdikdən sonra 12-15 yaşında xidmətə qəbul olunur və atalarının qazancını alırdılar.⁴⁵

“Ticarət” adlanan ikinci yarımfəsildə Səfəvilər dövlətinin ticarət əlaqələri beynəlxalq şəraitin doğurduğu nəticələr fonunda araşdırılır. R.Seyvorinin Səfəvilər dövlətinin ayrı-ayrılıqda portuqallar, ingilislər, hollandlar, fransızlarla bağladığı ticarət müqavilələrinin mahiyyətini açmağa nail olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Bu yarımfəsildə Səfəvilər dövlətindəki yerli xristian tacirlər barədə maraqlı məlumatlar verən R.Seyvori, erməni tacirlər barədə yazır ki, İngiltərə agentı Uilyam Gibson Londona göndərdiyi məruzəsində erməniləri işgüzar münasibətlərdə yalançı və vədlərini

---

⁴⁴ Savory, R. Iran under the Safavids / R.Savory. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1980. – p. 187; Lambton, A.K.S. Landlord and Peasant in Persia: A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration / A.K.S.Lambton. – London: Oxford University Press, – 1953. – p. 127-128.

⁴⁵ Savory, R. Iran under the Safavids / R.Savory. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1980. – p. 189.

yerinə yetirməkdə çox astagəl kimi təsvir etmiş, təkidlə onlarla əməkdaşlıq etməməyi məsləhət bilmişdi.⁴⁶

Üçüncü yarımfəsil “*İnzibati idarəçilik*” adlanır. Bu yarımfəsildə Səfəvilər dövlətinin inzibati idarəçilik sistemi ilə bağlı R.Seyvorinin apardığı araşdırmalardan məlum olur ki, Səfəvilərdə artıq ilkin dövrlərdən oturuşmuş bir dövlətçilik sistemi olmuşdur. Tabe ərazilərin bəylərbəyilər vasitəsilə idarə olunduğu o dövrə aid olan “Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl” əsərində⁴⁷ qeyd edilmişdir. Səfəvilər dövlətinin ayrı-ayrı əyalətlərindəki idarəçilik bir növ mərkəzi hökumətin kiçik modeli kimi təqdim olunur.⁴⁸ Bütövlükdə, R.Seyvorinin bu istiqamətdəki məlumatları Səfəvilər dövlətinin inkişaf dinamikasını sistemli şəkildə izləməyə imkan verir.

“*Cəmiyyətin sosial strukturu*” adlanan dördüncü yarımfəsildə R.Seyvorinin fikirlərini ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, müəllif Səfəvilər dövlətində cəmiyyətin sosial strukturu haqqında ümumi təsəvvür formalaşdırmağa çalışsa da, bir çox məsələləri diqqətdən kənar saxlamışdır. Belə ki, tədqiqatçı bu istiqamətdə apardığı araşdırmalarında daha çox sosial-ərazi və sosial-peşə amilinə diqqət yetirmiş,⁴⁹ Səfəvilər dövlətinin sosial-etnik və sosial-demoqrafik elementlərini demək olar ki, tədqiqata cəlb etməmişdir.

Beşinci yarımfəsil “*Elm və incəsənət*” adlanır. Apardığımız tədqiqat nəticəsində belə qənaət hasil olunmuşdur ki, R.Seyvori Səfəvilər dövrü mədəniyyətinin müxtəlif sahələrini ümumi formada tədqiq etmişdir. R.Seyvorinin gəldiyi nəticə budur ki, imperiyanın

---

⁴⁶ Savory, R. Iran under the Safavids / R.Savory. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1980. – p. 199.

⁴⁷ Musalı, N.S. I Şah İsmayılın hakimiyyəti (“Tarix-i aləmara-yi Şah İsmayıl” əsəri əsasında) / N.S.Musalı. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2011. – 482 s.

⁴⁸ The Cambridge History of Iran: [in 7 vol.] / ed. P.M.Holt, A.K.S.Lambton, B.Lewis. – Cambridge: Cambridge University Press, – vol. 6: The Timurid and Safavid Periods. – 1986. – p. 369.

⁴⁹ The Cambridge History of Iran: [in 7 vol.] / ed. P.M.Holt, A.K.S.Lambton, B.Lewis. – Cambridge: Cambridge University Press, – vol. 6: The Timurid and Safavid Periods. – 1986. – p. 351-372.

mövcud olduğu 235 illik bir müddət ərzində Səfəvilər nəinki Şərq mədəniyyətinin, bütövlükdə, dünya mədəniyyətinin inkişafına qiymətli töhfələr verilmişlər.

Üç yarımfəsildən ibarət olan üçüncü fəsil **“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti R.M.Seyvorinin əsərlərində”** adlanır. **“Səfəvi-Osmanlı münasibətləri”** adlanan birinci yarımfəsildən belə bir nəticə hasil olur ki, R.Seyvori öz tədqiqatında Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini ayrıca problem kimi tədqiq etməyi qarşısına məqsəd qoymasa da, bu münasibətlərə dair geniş təsəvvür formalaşdırmağa çalışmışdır. Səfəvi-Osmanlı imperiyaları arasında baş verən ilk döyüş barədə R.Seyvorinin fikirləri xüsusilə maraqlıdır. Çaldıran döyüşündə Şah I İsmayılın qalib gələ bilməsi ehtimalını da nəzərdən keçirən R.Seyvori yazır ki, əgər türklər (osmanlılar) məğlub edilmiş olsaydı, İsmayılın qüdrəti Tamerlanın (Əmir Teymurunu) qüdrətindən daha böyük ola bilərdi, sadəcə belə bir qələbənin şöhrəti ilə özünü Şərqin mütləq hakimi etmiş olardı.⁵⁰ Bütövlükdə, R.Seyvori **“İran Səfəvilərin hakimiyyəti altında”** əsərində Səfəvi-Osmanlı münasibətlərini mərhələlərlə nəzərdən keçirməklə həm tərəflər arasındakı münasibətlərin hansı formada inkişaf dinamikasını müəyyən etməyə, həm də problemin mahiyyətini açmağa nail olmuşdur.

Üçüncü fəslin ikinci yarımfəsli **“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Şərq ölkələri ilə əlaqələri”** adlanır. R.Seyvori tədqiqatına əsasən aparılan araşdırmanın nəticəsində məlum olur ki, Səfəvilər dövlətinin Şeybanilərlə münasibətindən fərqli olaraq, digər Şərq dövlətləri ilə əlaqələri nisbətən mülayim olmuşdur. Qəndəhar və Dekan sultanlıqları ilə bağlı Böyük Moğol imperiyası ilə müəyyən problemlər yaşansa da, yaranan problemlər əsasən dinc yolla, bəzi hallarda isə Qəndəhara edilən qısa müddətli hücumlarla həll edilmişdir.

---

⁵⁰ Savory, R. Iran under the Safavids / R.Savory. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1980. – p. 45.

“Qərbi Avropa dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələr” adlanan üçüncü yarımfəsildə Səfəvilər dövlətinin Qərblə münasibətlərini diplomatik, siyasi və hərbi əlaqələr, ticarət əlaqələri, dini ideyaların qarşılıqlı mübadiləsi fonunda R.Seyvorinin məlumatlarına əsaslanaraq tədqiq etmişik. Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin xarici siyasəti barədə R.Seyvorinin tədqiqatından məlum olur ki, sadəcə avropalılara böyük imtiyazlar verməklə kifayətlənməyən Səfəvilər, yeri gəldikcə, avropalılardan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə nail olmuşdular. Lakin XVII əsrin sonu-XVIII əsrin əvvəllərində Qərb dövlətlərinin Şərqdə, o cümlədən Azərbaycan Səfəvilər dövləti ərazisində rəqabətinin genişlənməsi nəticəsində zəifləyən Səfəvilər dövləti müxtəlif qüvvələrin mübarizə meydanına çevrilir. Tədricən bu meydanda Rusiya üstünlük qazanır ki, bununla da onun gələcək hərbi-siyasi təcavüzünün əsası qoyulur.

“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin zəifləməsi və tənəzzülü R.M.Seyvorinin əsərlərində” adlanan dördüncü fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir. İlk yarımfəsil *“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin zəifləməsi və mərkəzi hakimiyyətə qarşı üsyanlar”* adlanır. Bu yarımfəsildə R.Seyvorinin qeyd etdiyi faktlar əsasında məlum olur ki, XVII əsrin sonu-XVIII əsrin əvvəllərində Yaxın Şərqnin böyük imperiyalarından biri olan Azərbaycan Səfəvi dövləti iqtisadi böhran və siyasi tənəzzül dövrünə qədəm qoydu. Şərqsünas alimin fikrincə, bunun başlıca səbəbi Avropa dövlətlərinin Hindistana dəniz ticarət yolunu kəşf etməsi nəticəsində ənənəvi ticarət yollarının dəyişməsi, Səfəvi imperiyasının ərazisindən keçən tranzit ticarət yollarının öz əhəmiyyətini itirməsi idi. Tranzit karvan ticarəti kəskin şəkildə azaldığı üçün dövlət xəzinəsi başlıca gəlir mənbələrindən mərhum olmuş, şəhər təsərrüfatı tənəzzül etdiyi üçün ölkənin iqtisadi vəziyyəti pisləşməyə başlamışdır.⁵¹ R.Seyvorinin sözləri ilə desək,

---

⁵¹ Nəcəfli, T.H. XVIII əsrin I yarısında Səfəvi-Osmanlı münasibətləri Türkiyə tarixşünaslığında // – Bakı: AMEA Tarix İnstitutu Elmi Əsərlər, – 2013. №44, 45, 46, 47, 48, – s. 222; Nəcəfli, T.H. Səfəvi-Osmanlı münasibətləri / T.H. Nəcəfli. – Bakı: Turxan NPB, – 2014. – s. 354

bu türk sülaləsi (Azərbaycan Səfəvi dövləti – L.N.) daxili çətinliklərə və xaricdən təzyiqlərə baxmayaraq, İrana iki əsr və bir rüblük müddət ərzində stabillik və tərəqqi təmin etmək iqtidarında olan hökmranlıq bəxş edərək⁵² tarix səhnəsini tərk etdi.

“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin ərazisinin Rusiya və Osmanlı dövlətləri arasında bölüşdürülməsi siyasəti” adlanan ikinci yarımfəsildən aydın olur ki, Səfəvilər dövlətinin ərazisinin bu imperiyalar arasında bölüşdürülməsi sadəcə müvəqqəti xarakter daşımış, 1725-ci ildə I Pyotr-un ölümündən sonra rusların, 1726-cı ildən sonra isə osmanlıların Səfəvi hüduqlarının içərilərinə doğru daha da genişlənmək istəyinə Nadir xan (daha sonra Nadir şah) tərəfindən tamamilə son qoyulmuşdu.

Üçüncü yarımfəsil **“Yadelli işğalçılara qarşı mübarizə”** adlanır. Bu yarımfəsildə aparılan tədqiqatdan məlum olur ki, R.Seyvorinin əsərlərində Nadir şah Əfşarın yadelli işğalçılara qarşı mübarizəsi haqqında verilən məlumatların əksəriyyəti qısa və xülasə xarakteri daşıyır. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin zəifləməsi və tənəzzülü barədə R.Seyvorinin tədqiqatındakı məlumatları ümumiləşdirsək, tədqiqatçı bu dövlətin 1722-ci ildə faktiki olaraq tənəzzül etdiyi qənaətinə gəlir. O, Nadir xanın fəaliyyətini yeni bir dövlətin qurulması yolunda görülən işlər kimi dəyərləndirir, Əfşarlar, daha sonra Qacarlının fəaliyyətini qızılbaşlar kimi təqdim etməklə, əslində, onların Səfəvilər dövlətindən ayrı deyil, bu dövlətin davamçıları olması fikrini təsdiq edir. Bu mənada, R.Seyvorinin qacarlını “son qızılbaş”⁵³ adlandırması təsadüfi deyil və onun araşdırmalarına əsaslanır.

Dissertasiyanın **“Nəticə”** hissəsində tədqiqatın gedişində əldə olunan əsas elmi-nəzəri nəticələr sistemləşdirilərək ümumiləşdirilir.

---

⁵² The Cambridge History of Iran: [in 7 vol.] / ed. P.M.Holt, A.K.S.Lambton, B.Lewis. – Cambridge: Cambridge University Press, – vol. 6: The Timurid and Safavid Periods. – 1986. – p. 372.

⁵³ Savory, R.M. The Qajars: The last of the Qezelbas // – Costa Mesa, CA: Society and Culture in Qajar Iran: Studies in Honor of Hafez Farmayan, – 2002. – p. 3-32.

**Dissertasiyanın əsas məzmununu müəllifin nəşr edilmiş
aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:**

1. 1960-1970-ci illərdə Rocer Seyvorinin əsərlərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin tarixinin tədqiqinə dair // – Bakı: Geostrategiya, – 2017. №5 (41), – s. 55-58.
2. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin sosial strukturu R.M.Seyvorinin tədqiqatında // – Bakı: Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar Elmlər seriyası, – 2018. № 1, – s. 182-190.
3. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə siyasi əlaqələri R.M.Seyvorinin tədqiqatında // – Bakı: Tarix və onun problemləri, – 2018. № 1, – s. 364-372.
4. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin ərazisinin bölüşdürülməsi siyasəti R.M.Seyvorinin tədqiqatında // – Bakı: Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, – c. 67. №1, – 2019, – s. 184-188.
5. Azərbaycan Səfəvilər dövləti və Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti: müqayisə və paralellər // Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 21-23 may – 2018, – s. 782-786.
6. Сефевиды и Восток (На основе исследований Роджера Сейвори) // Киев: Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць, – 2021. Вып. 165 (№10), – с. 63-67.
7. Rocer Seyvorinin baxışından Səfəvi dövrü xalçaları // 13. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi. Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar-VI, – Ankara: – 11-12 mart – 2022, – s. 291-295.
8. Səfəvilər dövlətində kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarət (Rocer Seyvorinin tədqiqatı əsasında) // – Osmaniye: Akademik Tarih Düşünce Dergisi, – c. 1. №9, – 2022, – s. 274-289.

Dissertasiyanın müdafiəsi 09 dekabr 2022-ci il tarixində saat 10⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən BED 1.30/1 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az.1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 115

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi arxiv və kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 05 noyabr 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:

Kağızın formatı: A5

Həcm: 44700

Tiraj: 100